

Ajánlás

Indokolt-e a 20. század végén újra felvetni a kérdést, hogy milyen szerepet tölt/tölthet be a hiedelem az ember életében? Miközben e kérdés fölött töpreng, a gyűjtő, a kutató gondolatai két különböző irányban indulnak el.

Egyrészt ismeri a hiedelemről a nagyhagyományban zajló diskurzus történetét és intézményeit.

Az újkor kezdetén, a 16–17. században a populáris kultúrából kivonuló elit saját hatalmi pozícióinak megerősítésére kísérletet tett az általános népszerűségnek örvendő, egzisztenciális gondokat megoldó, akut társadalmi konfliktusokat, krízishelyzeteket megoldó mágia elsüllyesztésére, kompromittálására. A boszorkánypererek sora egyazon koncepciók per forgatókönyvét és aszimmetrikus diskurzusát követte. A per mint szimbolikus rítus volt hivatott a tényektől függetlenül kimondani a jóskok, gyógyítók, paráznák bűnösségét, aláásni tekintélyüket, viszolygást kelteni démonokkal űzött praktikáikkal szemben. Az ebben a korban megszületett, évszázadokon keresztül populáris kiadványokban folyamatosan reprodukált vizuális reprezentációk is ezt a hatalmi, gyarmatosító szándékot követték. Az ábrázolások három centrális motívuma a következő: az exkrementumtól és párálló emberi vértől és szervektől bűzös boszorkánykonyha, az ördög imádása és a sabbat sodomai bűnökben való fetregése. A perekbe, a propagandaszövegekbe és a vizuális kódba bűjtatva olyan negatív jelentések telepedtek rá a mágiára, mint a tudatlanság, a szenny, az erkölcstelenség és az istentagadás.

E beszéd háttérében hatalmi pozíciók kisajátítása és konszolidálása zajlott. Az állam, adminisztrációs, törvénykező intézményei által a mágusok helyett nagyobb biztonságot és érdekvédelmet kínált fel polgárainak. Az egyház a transzcendens szféráról való tudást és beszélést egyedül magának sajátította ki, az egyéni boldogulást vagy elkárhozást az intézményesített hitéletben való részvételhez kötötte. A tudomány az empirizmus, a materializmus és a racionalizmus jelszavaival a maga mítoszát építette meg. A babona címszó alá csomagolta mindazt, ami a maga világképén kívül helyezkedett el: a lélek élet utáni sorsát, a világ és az élet keletkezésére, a nem biológiai törvények alapján élő lényekre vonatkozó tudást, az atipikus történetek magyarázatait. Az orvoslás kisajátította, a maga hatókörébe vonta a diagnosztizálást, a pszicho-fiziológiai folyamatok normális/abnormális voltának megállapítását és kezelését.¹

Ezen hatalmi intézmények kizárólagos tekintélyének megingásáig a mágia, a hiedelem vagy teljesen kiszorult a nyilvános szférából, vagy csupán a hatalmi pozíciót erősítő és termelő diskurzus alternatívájának formájában volt jelen. Hiánya, visszaszorulása, eltűnése azonban illúzió volt. Valójában csupán láthatatlanná vált, kivonult az életnek, a társadalmi viszonyoknak és a mentalitásnak arra a területére, amely ellenőrizetlen maradt.

Másrészt ismételt látogatásai és beszélgetései során a terepnek nevezett szociális és kulturális térben más jellegű élmények halmozódnak fel a kutatóban. Ezek az élmények, s dokumentumaik, a hangfelvételek a bizonyítékai annak, hogy a hiedelem máig nem szűnt meg. Mint orális tudás, az emlékezetben tárolódik, epikus konstrukciói a genealógiai emlékezet, a lokális történelem őrzői, emberek közötti viszonyokban, emberek körül alakuló helyzetekben, krízisállapotokban aktivizálódnak.

Az e kötetben szereplő tanulmányok egyedül abban hasonlítanak egymáshoz, hogy a gyűjtés helyzetében feltárult hiedelmek életformájára kérdeznek rá. Mikrokontextusokat elemeznek, a gyűjtésnek azokat a sajátos helyzeteit, amelyekben a gyűjtő, a kultúrába ideiglenesen belépő személy találkozhat a hiedelmekkel, a hiedelmet, az irtózatát, a rettegését, a kételyeit verbalizáló emberrel. A szerzők itt, ebben a helyzetben figyelik, hogyan lehet memorizálni, hogyan lehet felidézni és elmondani a hiedelmet. S ha sikerül néhány lépésre eltávolodniuk a beszélgetőtől, akkor arra kíváncsiak, milyen direkt és pragmatikus fizikai kontaktusok (megvádolás, panasz, tanácskérés) által közvetítődik a hiedelem.

Szabó Enikő az egyetlen családban folytatott délutáni beszélgetést makroszöveggként kezelve kérdez rá arra, milyen funkciókat töltenek be ma a hiedelmek egy kisközösség életében és világtérértelmezésében, hogyan egyenlítődik ki a hiedeletudás, melyek azok az alkalmak, amelyek előhívják a hiedelmeket lappangó állapotukból, hogyan szerveződnek a hiedelmek verbális megjelenítései. A vizsgálatba bevont közösség méreteinek minimálisra csökkentése lehetővé teszi annak átvilágítását, hogy a közösség tagjai élményeik és értelmezéseik folytonos megosztása által hogyan teremtik meg azt a szimbolikus világot, amelyben érzékelni és értelmezni tudják egymás mozgását és reakcióit. A hiedelmekről való beszélés nagy mennyiségű személyes, autobiográfiai és családtörténeti adalékot hív elő. Esetükben és szemükben a családtörténet, a személyes életpálya sok váratlan fordulata az a keret, amely vitathatatlaná teszi a kijelentéseik igazságértékét. Bartha-Balog Emese az etnográfia klasszikus témájához tér vissza: a tehénhaszon elvételéhez. Amit azonban figyelemmel kísér, az a témáról való beszélés során folytonosan aktivizált legitimáló mechanizmus: az előszövegekre, a forrásra, a szöveg elmondójára, a beszédhelyzetre való hivatkozás. Mihelyt a hiedelem azáltal létezik, hogy szöveg szól róla, nem mindegy, hogy mikor és kinek a szájából, milyen szándékkal hangzik el. A szöveg tekintélyét jelentős mértékben a közösséget irányító, tagoló társadalmi hierarchiával való összefonódása biztosítja. A hiedelemtörténetek régen–frissen, távol–nálunk, ismeretlen személy–közeli hozzátartozó paraméterekben való mozgatása valójában nem(csak) a szöveg külső referenciáját teremti meg, nem csupán a szövegnek a közösség életvilágára való ráterjesztése, hanem a szöveg státusának, a csoporttulajdonhoz való tartozásának, használati értékének megteremtésére végrehajtott cselekvés. Nagy Magdolna a kémeri Kása Ferenc sajátos tudását modellálja. Tanulmánya alighanem az utolsók egyike ezen a

területen: a megcélzott személy egyedi, a társadalmi és mitikus-mágikus világot is leképező kognitív konstrukciót épített ki és működtet. A rekonstrukció alapjául azok a szövegek szolgáltak, amelyekben az adatközlő az ördögökről való tudását és tapasztalatát összegezte. Czégényi Dóra ismételten visszatér a román pap szerepére. A kutatás által e későn regisztrált szolgáltatás még jó ideig magára vonja a figyelmet: funkcióit bővíti, egyre határozottabban uralja a mágikus mezőt és egyre nagyobb klientúrát vonz a szertartásaira. A szerző hosszasan időz el annál a problémánál, hogy egy szerepkör eluralkodása hogyan strukturálja át a népi vallásosság és a hiedelemtudat mezejét és egymáshoz való viszonyát. A román paphoz járás szertartásának elemzése-értelmezés segít megérteni azt, ami visszavonhatatlanul leköszönt Európa parasztságának életéből: a specialistákhoz fordulás technikai (rituális) és pszichikai aspektusait. Komáromi Tünde az élményt személyesen vagy a közeli hozzátartozók révén megélt személyekkel beszélget arról a megváltozott (tudat)állapotról, illetve annak kezeléséről, amit ijedtség néven tartanak számon. A tanulmányhoz csatolt szövegtár e betegség izgalmas narratív megjelenítéseit is tartalmazza.

Mindenik tanulmányra jellemző, hogy a hiedelemnek nevezett kognitív konstrukció mellett valójában egyébre figyelnek: arra, ahogyan ez a tudás működik, szerveződik, beleépül a kultúra egészébe, az emberek életébe, embereket hoz kapcsolatba egymással, embereket marginalizál, indulatokat vált ki. Olyan teret szervez, amely nemcsak személyeknek, hanem a szövegeknek s a beléjük kódolt hiedelmeknek is az egyedüli élettere. Bár külön utakon járnak, a szerzők mindenike az oralitásra vonatkozóan tesz megállapításokat: az oralitásra mint ismeretörzési és -szervezési technikára, mint kommunikációs módra és mint társadalmi eseményre.

A szerkesztő

JEGYZETEK

¹A mágikus tudás átértékelődésének folyamatáról: Muchembled, Robert: *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu pînă astăzi*. București. 1997.